

Γιάννης Σταυρακάκης*

Ιδεολογικές όψεις της υγειονομικής κρίσης (COVID19)

Η πανδημία και τα μέτρα που προκάλεσε σε διεθνές επίπεδο συγκροτούν σιγά-σιγά ένα πλαίσιο που μετασχηματίζει άρδην και εις βάθος πολλές παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας, της κοινωνικής ζωής και του πολιτικού πράττειν (ή της απραξίας). Πολλοί διεθνείς οργανισμοί και επιμέρους σχολιαστές επισημαίνουν τις σημαντικές δυσκολίες και τις προκλήσεις που προκύπτουν για την *επόμενη μέρα* – άλλοι φαίνεται να υποβαθμίζουν το εύρος και το βάθος των αλλαγών αυτών. Είναι, πράγματι, δύσκολο να καταλήξουμε τούτη τη στιγμή σε ακριβείς εκτιμήσεις, καθώς πολλές είναι οι αβεβαιότητες που παραμένουν. Ωστόσο, έχει ίσως κάποια αξία να επισημανθούν κάποιοι προκαταρκτικοί έστω άξονες, ικανοί να βοηθήσουν σε μια πρώτη αξιολόγηση και διαλογή των εκτιμήσεων και των απόψεων που κυκλοφορούν γύρω μας. Άξονες που θα μπορούσαν, επιπλέον, (1) να επισημάνουν τις αστοχίες σχημάτων που επανέρχονται από το παρελθόν για να ερμηνεύσουν το σήμερα και που είναι μάλλον απίθανο να βοηθήσουν στην επαρκή κατανόηση των προκλήσεων της συγκυρίας (είτε «εκ κατασκευής» είτε και εξαιτίας της συγκεκριμένης συσχέτισης που επιχειρείται με το σήμερα), αλλά και (2) να εξειδικεύσουν κρίσιμα ερωτήματα που

* Καθηγητής ανάλυσης πολιτικού λόγου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Συνοτρευμένη εκδοχή τούτου του κειμένου παρουσιάστηκε στο εναρκτήριο διαδικτυακό σεμινάριο της πρωτοβουλίας *Επόμενη μέρα*, «Διλήμματα της επόμενης μέρας: Κρίση(εις), επιστήμη, πολιτική», Παρασκευή 24 Απριλίου 2020.

θα πρέπει να τεθούν προκαταβολικά για να υποβοηθηθεί ο προσανατολισμός μας την επόμενη μέρα.

1. «Σπεύδε βραδέως»

Οι παρακάτω σκέψεις αποτελούν, υπό την έννοια αυτή, συλλογισμούς, υποθέσεις και σχεδιάσματα, ικανά – στην καλύτερη περίπτωση – να προσανατολίσουν μια δόκιμη διερώτηση και να αναδείξουν την πολυπλοκότητα της κατάστασης και των πιθανών εναλλακτικών που ανοίγονται μπροστά μας: οριστικά συμπεράσματα και απαντήσεις θα ψηλαφηθούν στο μέλλον... Θεωρώ, ειδικότερα, ότι στο σημείο αυτό θα ήταν λάθος να πρυτανέψει μία βιασύνη αναστοχασμού. Η αρχή μάλλον που πρέπει να πρυτανέψει στο πεδίο της σκέψης είναι η αρχή «σπεύδε βραδέως».¹ Αλλιώς καραδοκεί η πρόωρη διάψευση, η υπεραντίδραση προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, που είναι δυνατόν να απαξιώσει κατά τα άλλα χρήσιμα επιχειρήματα. Το παράδειγμα του Giorgio Agamben είναι ενδεικτικό. Βιάστηκε να εκφέρει άποψη (έγραψε την πρώτη του τοποθέτηση ήδη στις 26/2/2020) και έτσι φαίνεται εκ των υστέρων μάλλον έωλη η καταγγελία από μέρος του των μέτρων καραντίνας ως «απολύτως παράλογων» και «αδικαιολόγητων», ως μία απλή επιτελεστική φενάκη (σύμφωνα με το σχήμα του, οι κυβερνήσεις προκαλούν φόβο εκ του μηδενός σχεδόν για να έρθουν να τον «θεραπεύσουν» κατόπιν οι ίδιες, εδραιώνοντας μια «κατάσταση εξαίρεσης» που ήδη είχε αρχίσει να γίνεται ο βιοπολιτικός κανόνας διεθνώς εις βάρος κάθε έννοιας ελευθερίας).²

¹ Μια μέριμνα «οπισθοφυλακής», όπως το θέτει ο Boaventura de Sousa Santos. Βλ. σχετικά, de Sousa Santos, Boaventura, «Η τραγική διαφάνεια του ιού», Αναλύσεις για τον Covid19, Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020, σελ. 5, https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2020/04/NPI_Covid19_Boaventura-de-Sousa-Santos.pdf.

² Βέβαια, δεν θα πρέπει να μας διαφύγει ότι ο Agamben βασιζέται την πρώτη τοποθέτησή του σε ένα ανακοινωθέν του Εθνικού Συμβουλίου Έρευνας της Ιταλίας και, μάλιστα, ξεκινάει το επιχειρήματό του με τη φράση «Αν αυτή είναι η κατάσταση [...]» (Agamben, Giorgio, στο «Κορωνοϊός, βιοπολιτική και κατάσταση εξαίρεσης: Giorgio Agamben, Jean Luc Nancy, Roberto Esposito», Κοινωνικό εργαστήριο Θεσσαλονίκης, 2020, <https://koinoniko-ergastirio.blogspot.com/search/label/Αγκάμπεν>). Αλήθεια, μήπως δεν ήταν ο μόνος, εκείνη την πρώιμη περίοδο, που καθυσόχαζε για τη σοβαρότητα της κατάστασης στο υγειονομικό επίπεδο; Υπενθυμίζουμε ότι ο ίδιος ο Π.Ο.Υ. αναβάθμισε το επίπεδο εξάπλωσης του κορονοϊού σε πανδημία στις 11 Μαρτίου 2020. Εξάλλου, τα ποσοστά θνητότητας, μεταδοσιμότητας κ.λπ. της νόσου δεν έχουν ακόμα επακριβώς υπολογιστεί. Γενικά, το επίπεδο της αβεβαιότητας σε πολλά επίπεδα της τρέχουσας υγειονομικής κρίσης και της διαχείρισής της παραμένει υψηλό και αυτό οφείλει να μας απομακρύνει από πρόωρα συμπεράσματα και ετυμηγορίες, από τις συμπληγάδες τόσο του εφησυχασμού όσο και του (ηθικού) πανικού.

Εδώ ακριβώς ανακύπτει μία πρώτη αντινομία: ενώ η αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικο-πολιτικών συνεπαγωγών της υγειονομικής κρίσης και της καραντίνας (δηλαδή της αντανακλαστικά ακολουθούμενης «θεραπείας» της) απαιτεί «ταχύτητα» στην λήψη υγειονομικών, οικονομικών και άλλων μέτρων, αυτά δεν είναι εύκολο να βασιστούν σε στέρεα, αλγοριθμικά θεμέλια – θα είναι, αναγκαστικά, σε κάποιον τουλάχιστον βαθμό, αποτέλεσμα αυτοσχεδιασμού, μίμησης, δοκιμής και πλάνης, παραλληλισμών με άλλες κρίσεις και τη συμπεριφορά άλλων ιών, κ.λπ. Σε κάθε περίπτωση, όμως, διαθέτουν – στη βάση μίας μάλλον λελογισμένης εκτίμησης που λαμβάνει υπόψη τη λεγόμενη αρχή της «προφύλαξης», δηλαδή περίπου κάτι σαν το γνωμικό «κάλιο γαϊδουρόδενο παρά γαϊδουρογύρευε» – τον χαρακτήρα του *επείγοντος*. Στον αντίποδα, κάθε θεωρητικά και εννοιολογικά επεξεργασμένη ερμηνεία, κάθε λεπτομερώς τεκμηριωμένο συμπέρασμα, θα πρέπει να περιμένει. Υπάρχει επομένως μια διαφορά φάσης, ένα σχίσμα ανάμεσα σε άμεση δράση και εκ των υστέρων αναστοχασμό. Αυτός είναι και ένας πρώτος κίνδυνος της συγκυρίας. Ένα κίνδυνος που καθιστά αναγκαία την *προφυλακτική* εγρήγορση απέναντι σε όλες τις κινήσεις κάθε αρχής, κάθε συλλογικότητας ή και ατόμου που λαμβάνει σήμερα (σημαντικές) αποφάσεις ή επηρεάζει (δημόσιες) συμπεριφορές.

Στο πλαίσιο αυτό, κάθε κρίση – όπως θα δούμε – είναι καταλύτης κοινωνικών μετασχηματισμών και πολιτικών αλλαγών. Οι αλλαγές αυτές δεν λαμβάνουν χώρα εν κενώ – ξεκαθαρίζουν το πεδίο για την εφαρμογή ή την περαιτέρω εδραίωση κάποιων ιδεών που προϋπάρχουν ή επιτρέπουν την συγκρότηση και εφαρμογή νέων (αυτό μοιάζει σχεδόν αυτονόητο). Κάποια πρώτα κριτήρια για την αξιολόγηση κάθε νέου ή παλιού σχήματος που ξεφυτρώνει στη δημόσια σφαίρα στη σημερινή συγκυρία και αναμένεται να επηρεάσει την *επόμενη μέρα* μπορούμε ίσως να επιστρατεύσουμε ήδη. Αυτό ακριβώς θα επιχειρηθεί στις επόμενες παραγράφους. Γιατί η πάλη έχει ήδη αρχίσει και γιατί καμιά κυβέρνηση, καμιά εξουσία και κανένας πολιτικός θεσμός (κόμμα, κίνημα κ.λπ.) δεν πρόκειται να αφήσει την ευκαιρία μιας τέτοιας κρίσης να πάει χαμένη προκειμένου να εισάγει ή να νομιμοποιήσει συγκεκριμένες πολιτικές. Κάθε τέτοια προσπάθεια πρέπει να εξεταστεί και να κριθεί στο πλαίσιο του δημοκρατικού διαλόγου με σειρά σχετικής σπουδαιότητας (πρώτα οφείλουμε να εξετάσουμε λ.χ. τα κυβερνητικά μέτρα και έπειτα, βεβαίως, τις απόψεις και προτάσεις τη αντιπολίτευσης). ***Μα, θα αντέτεινε κανείς, μια τόσο σοβαρή «αντικειμενική» (υγειονομική και κοινωνική) κρίση δεν επιβάλλει απευθείας και τα αντίστοιχα μέτρα αντιμετώπισής της; Δεν αξιώνουν ορθώς οι φορείς των***

τελευταίων την απόλυτη συμμόρφωση; Δεν θα πρέπει οι όποιες αντιφάσεις και δυσκολίες να αντιμετωπίζονται από όλους με καρτερικότητα και πνεύμα ομοφωνίας; Ας θέσουμε εδώ την αφετηρία μας, γιατί αυτό το πειθαρχικό στερεότυπο, που ακούγεται αρχικά εύλογο, παραγνωρίζει τον χαρακτήρα των ίδιων των κρίσεων και αποτελεί έναν πρώτο μύθο που θα πρέπει, από μια κριτική δημοκρατική σκοπιά, να αποδομήσουμε.

2. Περί κρίσεως: Η πολιτική διάσταση της νοηματοδότησης

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια μεγάλη «κρίση». Και επομένως, από εδώ θα πρέπει κανείς να ξεκινήσει. Η λέξη αυτή – όπως καμιά λέξη, ασφαλώς – δεν είναι αθώα (Barthes), ούτε παραπέμπει σε ένα μονοσήμαντο, αντικειμενικά προσδιορισμένο συμβάν, στο οποίο απλώς καλούμαστε να αντιδράσουμε, συνήθως παθητικά. Από την ίδια την ετυμολογία της έννοιας (που μας πάει στην αρχαία Ελλάδα), αλλά και από σχετικά πρόσφατες παρεμβάσεις (π.χ. από αυτήν του ιταλού μαρξιστή Antonio Gramsci και από τον διάλογο που εξακολουθεί να πυροδοτεί) προκύπτει ότι η «κρίση» ενέχει βέβαια κάποια διατάραξη, μια κρίσιμη συγκυρία, ένα σημείο καμπής, αλλά αυτό από μόνο του (είτε πρόκειται για υγειονομική ένδειξη, για περιβαλλοντική μεταβολή, είτε για οικονομική διεργασία) δεν αρκεί για την συνειδητοποίηση του επίδικου διακυβεύματος και για την αλλαγή της συμπεριφοράς. Απαιτείται, επιπλέον, μια συγκεκριμένη άρθρωση του πραγματικού στο συμβολικό, μια νοηματική πλαισίωση, μια γλωσσική νοηματοδότηση κατάλληλη να θέσει τον χαρακτήρα του επείγοντος και – επικαλούμενη κάποιον κίνδυνο (υπαρκτό ή και ανύπαρκτο, μεγάλο η μικρό) – να ζητήσει ή να επιβάλλει την αλλαγή της συμπεριφοράς.

Εξάλλου, καμιά κρίση δεν μας επηρεάζει όλους με τον ίδιο τρόπο και καμιά διαχείρισή της δεν κάνει, φυσικά, το ίδιο – κάθε κρίση αναπαράγει ταξικές και άλλες ανισότητες όπως και ταυτοτικές ανισομέρειες που προϋπήρχαν και επίσης δημιουργεί νέες, τάσεις που συναρτώνται και με τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις που υιοθετούν διαφορετικά κοινωνικά στρώματα.³ Επομένως, σε ένα πρώτο

³ Αυτό μπορεί να συμβαίνει και έμμεσα, ακόμα και όταν επιστρατεύονται κριτήρια που φαντάζουν αρχικά απολύτως αντικειμενικά και αμερόληπτα. Βλ. λόγου χάριν, Anand, Priant, 'Algorithms of

επίπεδο, η κρίση προϋποθέτει μίαν εξάρθρωση στο πραγματικό, την εμφάνιση κάποιας ανωμαλίας που διακόπτει την ομαλή ροή των πραγμάτων – αλλά επίσης έχει ανάγκη μια γλωσσική/νοηματική διαμεσολάβηση χωρίς την οποία αδυνατεί να αγγίξει και να κινητοποιήσει τα υποκείμενα. Όπως ακριβώς η συνειδητοποίηση και αντιμετώπιση μίας σειράς επιστημονικών ανωμαλιών μπορεί προοδευτικά να οδηγήσει, όπως το θέτει ο ιστορικός της επιστήμης Thomas Kuhn, στη συγκρότηση και αποδοχή ενός νέου παραδείγματος, ενός νέου ερμηνευτικού σχήματος της πραγματικότητας.⁴ Υπό την έννοια αυτή, κάθε κρίση ενέχει έναν διπλό δεσμό (double bind). Εμφανίζεται, αφενός, ως *εξωτερικός πυροκροτητής* μιας νοηματικής ζύμωσης και εν τέλει της παραγωγής νέων σχημάτων και συμπεριφορών και, αφετέρου, ως *επιτελεστική κατασκευή* των ίδιων των νοηματοδοτήσεων μας (συχνά, μάλιστα, νοηματοδοτήσεων που προϋπάρχουν και απλώς ενεργοποιούνται ξανά εκ των υστέρων).

Επομένως, ένας πρώτος άξονας προσέγγισης της συγκυρίας έγκειται στην εγκατάλειψη ενός *απλοϊκού αντικειμενισμού*, κάθε αδιαμεσολάβητου *ρεαλισμού* που αδυνατεί να συλλάβει τα διλήμματα που ανακύπτουν. Το πόσο θα μας αγγίξει μία «κρίση» (ως υποκείμενα αλλά και ως συλλογικότητες, ως κοινωνίες) δεν εξαρτάται αποκλειστικά, ίσως ούτε καν πρωτίστως, από την αντικειμενική υπόσταση του αιτίου της (στην περίπτωση μας ενός ιού, για τον οποίο ακόμα προσπαθούμε να συλλάβουμε πώς ακριβώς δρα και πόσο μεγάλο κίνδυνο αντιπροσωπεύει – ως συμφωνήσουμε ότι αντιπροσωπεύει μια επικίνδυνη αβεβαιότητα που, τουλάχιστον στη βάση της αρχής της «προφύλαξης», δικαιολογεί την λήψη δραστηκών μέτρων για την αποφυγή δυνητικών αδιεξόδων, όπως η σπάνη των κλινών ΜΕΘ στα νοσοκομεία). Εκείνο που έχει (επι-)καθοριστική σημασία είναι ο τρόπος με τον οποίο μας απευθύνεται η πληροφορία αυτή: Με ποια γλώσσα περιγράφεται; Με ποιες εικόνες πλαισιώνεται (π.χ. στα ΜΜΕ); Με ποιες αξίες και ηθικές αρχές συναρτάται; Με ποιες πολιτικές διεργασίες συνδέεται; Εδώ εμφιλοχωρούν και κάποια ευαίσθητα

Inequality', *The Appeal: Political Report*, 17 Απριλίου 2020, <https://theappeal.org/politicalreport/algorithms-of-inequality-covid-ration-care/>

⁴ Για την οπτική του Kuhn, ο οποίος θεωρεί, εξάλλου, πως μόνον πολιτικές έννοιες είναι ικανές να συλλάβουν και να αποτυπώσουν επαρκώς την επιστημονική δραστηριότητα, βλ. Kuhn, Thomas, *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα θέματα, 2008. Βλ. επίσης, Σταυρακάκης, Γιάννης, «Φύση και επιστημονικός λόγος στις νεωτερικές κοινωνίες: Το επιχείρημα της κατασκευής», στο Γεωργιάδου, Βασιλική, Λουλούδης, Λεωνίδας και Σταυρακάκης, Γιάννης, *Φύση, κοινωνία, επιστήμη στην εποχή των «τρελών αγελάδων»: Διακινδύνευση και αβεβαιότητα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1999.

ερωτήματα: Από ποιόν γίνεται αυτή η διαμεσολάβηση; Στην περίπτωση μας, ποιος προσδίδει αξιοπιστία στην συγκεκριμένη μετάδοση αυτής της πληροφορίας και στις κοινωνικο-πολιτικές συνεπαγωγές της; Η επίκληση ποιου θεσμικού οικοδομήματος επικυρώνει την εν λόγω διαμεσολάβηση;

Για παράδειγμα, θα ήταν το ίδιο αν αντί για έναν επιστήμονα και μια επιστημονική επιτροπή έβγαινε στο προσκήνιο μόνος του ένας υπουργός που θα ανακοίνωνε κάθε απόγευμα κάποιες κυβερνητικές αποφάσεις; Γίνεται προφανές ότι στην υπερ-ορθολογική εποχή μας, η (πολιτική) κυριαρχία έχει ανάγκη τον επιστημονικό λόγο και τον ίδιο τον θεσμό του Πανεπιστημίου για να εδραιώσει την αξιοπιστία της (ο Lacan είχε προτείνει μια ιδιαίτερη φόρμουλα για να αποτυπώσει την λειτουργία τούτου του «Λόγου του Πανεπιστημίου» στο μεταίχμιο επιστήμης και εξουσίας, ενώ ο Foucault μας έχει επαρκώς προετοιμάσει για την συστατική διαπλοκή γνώσης/εξουσίας).⁵ Την ίδια στιγμή, ο λόγος της επιστήμης δεν αρκεί από μόνος του – χρειάζεται να επενδυθεί με την δύναμη της «γυμνής» κυριαρχικής λογικής για να εξασφαλίσει την τήρηση της (προσωρινής) κατάστασης εξαίρεσης που προκρίνει ως απαραίτητη. Εξαιτίας της αμοιβαίας αυτής εξάρτησης, το δίδυμο Τσιόδρας-Χαρδαλιάς συνιστά μια ιδιαίτερα διαυγή αποτύπωση της σύγχρονης κοινωνικο-πολιτικής συνθήκης. Αν μάλιστα προσθέσουμε και τον ρόλο του «θεάματος» – καθώς η «χορογραφία» τους λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας καθημερινής τηλεοπτικής εκπομπής –, δηλαδή την σαγήνη και τη δύναμη της μεσοποιημένης εμπειρίας, τότε αποκτούμε μια αρκετά ικανοποιητική χαρτογράφηση όσων πλαισιώνουν την καθημερινή ζωή στην ύστερη νεωτερικότητα. ***Για να συνοψίσουμε: η σημερινή κρίση – και κάθε κρίση – προϋποθέτει μια βαρύνουσα νοηματική πλαισίωση, μια νοηματοδότηση από κοινωνικές κατασκευές που αρθρώνονται στο σταυροδρόμι της πολιτικής και της επιστήμης και μόνο στην αμοιβαία τους διαπλοκή μπορούν να αξιώσουν εμπειρική τελεσφορία, με την επιπρόσθετη βοήθεια των ΜΜΕ.***

⁵ Βλ., σχετικά, Glynos, Jason & Σταυρακάκης, Γιάννης (επιμ.) *Ο Lacan και η επιστήμη*, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2017, και τη συλλογή συνεντεύξεων: Φουκό, Μισέλ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Αθήνα: Ύψιλον, 1987.

3. Η επιστροφή του δημόσιου

Ακριβώς επειδή, λοιπόν, αυτή η πραγματικότητα είναι πολυπαραγοντική και υβριδική, διυποκειμενική και βαθιά πολιτική, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε την αμφιροπία και την αμφισημία κάθε κίνησης και κάθε βήματος που προκύπτει στο πλαίσιο της. Επίσης, τις αθέλητες συνεπαγωγές που αποκτούν τα βήματα αυτά σε μια συγκυρία δυναμική και παράδοξη. Τί θέλω να πω; Σήμερα οι μονοσήμαντες εκτιμήσεις, οι αλγοριθμικές προβλέψεις, οι αυτάρεσκες προειδοποιήσεις, αποτελούν μάλλον κίνδυνο, παρά πηγή σιγουριάς και βεβαιότητας. Κίνδυνο για όλους μας, αλλά και για την ίδια την εξουσία στις πολλαπλές μορφές της. Σε μια στιγμή που όλοι (και οι πιο φανατικοί νεοφιλελεύθεροι) μοιάζει να έγιναν ξαφνικά «κεϋνσιανοί», που πολλοί αναρχίζοντες φλερτάρουν με τον κρατισμό στο όνομα της διαφύλαξης της υγείας, που τα άκρα της αριστεράς και της δεξιάς συμφωνούν εξίσου στην αποκήρυξη της κυριαρχίας των ειδικών (των γιατρών), είναι ίσως ανάγκη να εξοικειωθούμε με μια ριζική αβεβαιότητα και πολυπλοκότητα που απαιτεί νέες μορφές ερμηνείας. Καμία καταφυγή σε μια (ριζικά ευμετάβλητη) «αποτελεσματικότητα», κανένας αδιαμεσολάβητος «εμπειρισμός» ή και «νατουραλισμός» δεν μπορεί να μας σώσει. Εξάλλου, είναι αδύνατον να συλλάβουμε επαρκώς τα πράγματα στη βάση μιας οπτικής άσπρο/μαύρο – για να χρησιμοποιήσουμε ένα σχήμα της ψυχαναλύτριας Melanie Klein, είναι μάλλον ανάγκη να περάσουμε από την «σχιζοειδή/παρανοϊκή φάση» της τυφλής αντιπαλότητας, της καταγγελτικής βεβαιότητας και του απόλυτου (de facto) δυϊσμού, στην «καταθλιπτική» φάση της περίσκεψης, του αναστοχασμού και της αυτοκριτικής/αυτοσυγκράτησης.⁶

Έτσι, από ότι φαίνεται, η κρίση τούτη δεν θα σημάνει ούτε την δικτατορία του κεφαλαίου, ούτε μία απόλυτα «διοικούμενη κοινωνία», ούτε όμως και το τέλος του καπιταλισμού και την έλευση της σοσιαλιστικής κοινωνίας, όπως πολλοί ίσως προσδοκούν. Κατά πάσα πιθανότητα, η *ενδεχομενικότητα* θα παραμείνει ρυθμιστής και οι κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες θα εξακολουθήσουν να (επι-)καθορίζουν την πορεία των πραγμάτων. Ασφαλώς, η σημερινή συγκυρία ενέχει κινδύνους για τη

⁶ Για μια εισαγωγική παρουσίαση της συμβολής της Klein με έμφαση σε κάποιες πολιτικές συνεπαγωγές, βλ. Hinshelwood, R. D., 'Melanie Klein', στο Stavrakakis, Yannis (επιμ.) *The Routledge Handbook of Psychoanalytic Political Theory*, Νέα Υόρκη: Routledge, 2019.

δημοκρατία – όπως συμβαίνει με κάθε (οιονεί) «κατάσταση εξαίρεσης», με κάθε αναστολή δικαιωμάτων και κάθε περιορισμό, γιατί ασφαλώς αυτά δεν βρίσκονται μόνο στο μυαλό του Agamben –, για τους οποίους θα πρέπει φυσικά να επαγρυπνούμε καθώς κάθε οδυνηρή προσωρινότητα μπορεί έντεχνα να αποκτήσει μόνιμο χαρακτήρα («ουδέν μονιμότερον του προσωρινού» δεν λέγαμε παλιά;).

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, τούτη η κρίση φαίνεται να επαναφέρει στο προσκήνιο την ιδέα του «δημόσιου», μια αξία που είχε πολλαπλάκις λοιδωρηθεί και πολεμηθεί. Θα επιστρέψω στους κινδύνους παρακάτω. **Ωστόσο, μπορεί κανείς να είναι, καταρχάς, μάλλον ευχαριστημένος, από μία προοδευτική, κοινωνιοκεντρική και εξισωτική σκοπιά, στο βαθμό που κάποιες από τις κατακτήσεις και τις αξίες της αριστεράς (η δημόσια υγεία, το κράτος πρόνοιας, το Εθνικό Σύστημα Υγείας) φαίνεται να αποκτούν μία συναίνεση που δεν είχαν ποτέ στο πρόσφατο παρελθόν. Μακροπρόθεσμα, αυτό είναι κάτι που δημιουργεί ευσώζωνες προοπτικές για μια μελλοντική ηγεμονία της αριστεράς, αν και θα γίνουν πολλές προσπάθειες να συνδεθούν αυτές οι αξίες με ιεραρχικά μοντέλα και πρακτικές ανισότητας, να επιχειρηθεί η διαστροφή τους από τον έντεχνο εμβολιασμό τους με λογικές διακρίσεων, αυταρχισμού και ατομικισμού... (από την φιλανθρωπία μέχρι την πελατειακή νόθευση) που θα μπορούσαν να τις βουλιάξουν και πάλι στην ανυποληψία.**⁷

Ας μη ξεχνούμε όμως ότι, σύμφωνα με τη λογική της Margaret Thatcher, ένδειξη της ηγεμονίας σου είναι η υιοθέτηση της οπτικής σου από τον αντίπαλο (θεωρούσε μεγαλύτερο, εξάλλου, επίτευγμά της το New Labour του Blair, δηλαδή την αποδοχή από μέρους ενός ιστορικού αντιπάλου της λεγόμενης «νεοφιλελεύθερης συναίνεσης»). Υπό την έννοια αυτή, η παραδοχή του βρετανού πρωθυπουργού Boris Johnson ότι τελικά μάλλον «υπάρχει κοινωνία» και όχι μόνο «τα άτομα και οι οικογένειές τους», όπως διακήρυττε και πάλι η Thatcher, δηλαδή η έστω και εξ ανάγκης μετατόπιση όλων σε ένα είδος (ακόμα και υποκριτικού) κευνσιανισμού ή κοινωνιοκεντρισμού, συνιστά μια κάποια νίκη για την αριστερά.

⁷ Δεν θα πρέπει, για παράδειγμα, να μας διαφύγει η (ιστορικά τεκμηριωμένη) δυνατότητα εκ νέου συνάρθρωσης του καπιταλισμού με το κράτος και με κάποια ιδέα του «δημόσιου». Ειδικά όταν στη γωνία παραδοκεί η επέκταση ενός ασιατικού μοντέλου καπιταλισμού. Εξάλλου, ακόμα και σε ένα καθαρά νεοφιλελεύθερο, ακόμα περισσότερο σε ένα ορντοφιλελεύθερο μοντέλο, οι λειτουργίες του κράτους είναι μεν διαφορετικές, αλλά όχι ανύπαρκτες. Βλ., σχετικά, Wacquant, Loic, 'Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity', *Sociological Forum*, 25(2), 2010, σελ. 197-220, και Harcourt, Bernard, *The Illusion of Free Markets: Punishment and the Myth of Natural Order*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2011.

Δεν θα πρέπει, επομένως, να την αντιμετωπίσουμε με μνησικακία, μακάρι να έχει υιοθετηθεί ειλικρινώς και να ασκηθεί με συνέπεια!⁸ Επειδή, βέβαια, είναι πολύ πιθανό αυτό να μη συμβεί ή να μη συμβεί με συνεπή και διαφανή τρόπο, η αριστερά θα πρέπει να ετοιμαστεί για τον ιδεολογικό αγώνα που θα προκύψει αργά ή γρήγορα – που μάλλον, όπως θα δούμε, ήδη λαμβάνει χώρα. Όπως έδειξε η απόσυρση του μέτρου της τηλεκατάρτισης από την κυβέρνηση, μετά από την κατακραυγή που είχε προκληθεί (αυτό που κάποιοι ονομάζουν ήδη voucher-gate), ο αγώνας αυτός θα είναι αμφίροπος όσο και αν η κυβέρνηση επωφελείται προς το παρόν της μιντιακής υπεροπλίας και της δημοσκοπικής αποδοχής που προσδίδει ο χειρισμός κάθε μεγάλης κρίσης (ήδη από τον Hobbes, τουλάχιστον, ο φόβος αναγνωρίζεται ως ο καταλύτης της ίδιας της σύστασης και της υπακοής στον Λεβιάθαν). *Μια μεγάλη κρίση, κάθε διαταραχή που αποσυντονίζει ένα σύστημα, μπορεί να σηματοδοτεί, όπως το θέτει πάλι ο Gramsci, μια δύσκολη και αμφίροπη εποχή μετασχηματισμού, την λεγόμενη εποχή της «μεσοβασιλείας» (interregnum): το παλιό έχει πεθάνει μα το καινούργιο δεν μπορεί ακόμη να γεννηθεί. Είναι μια εποχή που προσφέρει ευκαιρίες αλλά και σημαδεύεται από πολλούς κινδύνους, είναι, βέβαια, η εποχή των τεράτων... Αυτό ακριβώς μας φέρνει στους κινδύνους. Δύο, τουλάχιστον, είναι οι κίνδυνοι που διαφαίνονται σε αυτήν την προοπτική. Και οι δύο προκύπτουν από μια παρερμηνεία ή παραγνώριση της κατάστασης. Ας τους δούμε με τη σειρά.*

4. Κυρίαρχη ερμηνεία ή ερμηνεία της κυριαρχίας;

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο κυβερνητικός χειρισμός της υγειονομικής πλευράς της κρίσης υπήρξε μεν επώδυνος (εγκλεισμός), αλλά γενικά και μέχρι στιγμής (22 Απριλίου 2020) μάλλον επιτυχής, με μικρές μόνο επιμέρους αστοχίες. Το ίδιο και ο επιστημονικός χειρισμός από τους ειδικούς.⁹ Ωστόσο, τί ακριβώς σημαίνει αυτό; Η κυρίαρχη ερμηνεία, που είναι μάλλον και η ερμηνεία της κυριαρχίας,

⁸ Δεν είναι, ανάγκη, δηλαδή η όποια – έστω και δικαιολογημένη – *αριστερή μελαγχολία* (που ίσως ακολούθησε την περιπέτεια του 2015 είτε την εκλογική ήττα του 2019) να μετατραπεί, στη σημερινή συγκυρία, σε *αριστερή μνησικακία*.

⁹ Θα πρέπει επίσης να αναφερθούν όλοι όσοι μόχθησαν σκληρά, από τους γιατρούς των Μονάδων Εντατικής Θεραπείας έως τους εργαζόμενους στα ντελίβερι και τα σούπερ μάρκετ, αλλά και όλους όσους «έμειναν σπίτι».

φαίνεται να αστοχεί να το συλλάβει, μέσα στο αυτάρεσκο λιβάνισμά της. Καθόλου δεν σημαίνει, θεωρώ, την απόλυτη ηγεμονία, την ολοκληρωτική κυριάρχηση, την παντοδυναμία και μεγαλοθυμία της εξουσίας.¹⁰ Ως εκ τούτου, δεν νομιμοποιεί και την επιχειρούμενη αγιοποίησή της, τουλάχιστον όχι ακόμα, πριν δηλαδή τεκμηριωθεί επαρκώς η θαυματουργός ενέργεια.¹¹ Ούτε σημαίνει την παντοδυναμία της επιστήμης, την χωρίς όρους αποδοχή της, και άλλα ωραία ναρκισσιστικά.

Δεν θα πρέπει να μας διαφύγει ότι ο επιτυχής χειρισμός προήλθε μάλλον από την (συνειδητή ή ασυνειδητή) αποδοχή των ορίων, και της κυριαρχίας και της επιστήμης. Στο επιστημονικό επίπεδο, όσο και να συγκινεί και να σαγηνεύει η παρακάτω μετάθεση (απόδειξη η λαμπάδα με το ομοίωμα του καθηγητή Τσιόδρα που κυκλοφόρησε το Πάσχα), η επιστήμη δεν αντικαθιστά εύκολα τη θρησκεία ούτε μπορεί να πάρει τη θέση της. Η επιτυχία της ήταν, ως επί το πλείστον, ότι εκτίμησε σωστά τις πολλαπλές αδυναμίες της: τις αδυναμίες να αποκρυπτογραφηθεί πλήρως και να θεραπευτεί ένας ιός σε τόσο μικρό διάστημα από την εμφάνισή του, τις αδυναμίες του συστήματος υγείας ιδίως στην Ελλάδα (μετά από δέκα χρόνια μνημονίων) κ.λπ. ***Μπορεί σήμερα να δοξάζονται παντοιοτρόπως οι παντοδύναμοι – υποτίθεται – «ειδικοί», αλλά αυτό που αποκρύπτουν οι δοξολογίες είναι ότι η βάση της υποτιθέμενης «παντοδυναμίας» τους είναι η ίδια τους η αδυναμία. Αλήθεια, θα ήταν αλλιώς – αν δεν υπήρχε αυτή η αδυναμία – βασική πρόταση μιας hi-tech επιστήμης του μέλλοντος η καραντίνα; Μια πρακτική που υπήρχε και εφαρμοζόταν ήδη από το μεσαίωνα (με την εξαίρεση του Netflix); Αυτό για το οποίο θα πρέπει να είμαστε ευγνώμονες στους ειδικούς είναι ότι δεν φέρθηκαν με την έπαρση και τον ελιτισμό που προσιδιάζει σε «ειδικούς», σε «αρίστους». Φαίνεται, σε κάποιο βαθμό, να ανα-γνωρίζουν τα όριά τους, να έχουν συνείδηση ότι η επιστήμη δεν προχωρά***

¹⁰ Για μια εναλλακτική, σκωπτική, αλλά μάλλον αξιοπρόσεκτη, ανάγνωση του εγχώριου επιτεύγματος, βλ. antapoΚΡΙΤΗΣ, «Η αβάσταχτη ελαφρότητα του να μην ξεχωρίζεις την κωλοφαρδία από την ικανότητα», antapo/crisis, <https://www.antapocrisis.gr/η-αβάσταχτη-ελαφρότητα-του-να-μην-ξεχω/>

¹¹ Σημειωτέον ότι, όπως αναφέρει ο Marc Bloch, για ένα ασυνήθιστα μεγάλο χρονικό διάστημα (περίπου χίλια χρόνια), σε χώρες όπως η Γαλλία και η Βρετανία επιβίωνε η πίστη πως το άγγιγμα του μονάρχη διέθετε θαυματουργές ιδιότητες αναφορικά με τη θεραπεία συγκεκριμένων ασθενειών. Η δοξασία υποχώρησε οριστικά στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, δεν έχει ακόμα προταθεί, από όσο γνωρίζουμε, η επαναφορά της. Βλ. ειδικότερα, Bloch, Marc, *Les Rois Thaumaturges: Etude sur le Caractère Surnaturel Attribué à la Puissance Royale Particulièrement en France et en Angleterre*, Παρίσι: Gallimard, [1924] 1983.

ούτε στη βάση της βεβαιότητας, ούτε στη βάση της ομοφωνίας:¹² Η πάλη, η διαφωνία και ο ανταγωνισμός – ακόμα και η ταξική πάλη – βρίσκονται ήδη πάντοτε μέσα στο πεδίο της επιστήμης, η οποία, χωρίς αυτές, μαραζώνει και πεθαίνει, γιατί γίνεται δόγμα. Η πολιτική βρίσκεται πάντοτε εντός του πεδίου της επιστήμης και η επιστήμη εντάσσεται εξαρχής – πολύ περισσότερο τώρα – στο πεδίο της πολιτικής.

Τηρουμένων των αναλογιών, κάτι αντίστοιχο συμβαίνει στο επίπεδο της κατεξοχήν πολιτικής. Η αποδοχή των μέτρων δεν προέκυψε, τουλάχιστον όχι αποκλειστικά, εξαιτίας μιας εθελόδουλης αποδοχής της εξουσίας ή μίας εύκολης προσαρμογής σε κάτι που αφήνει επίγευση αυταρχική. Ακόμα και το πλέον ολιγαρχικό και ιεραρχικό σύστημα είναι αδύνατο να εδραιωθεί χωρίς ένα κάποιο άνοιγμα στη δημοκρατική νομιμοποίηση:

Υπάρχουν άνθρωποι που κυβερνούν επειδή είναι οι πρεσβύτεροι, οι πιο ευγενείς, οι πλουσιότεροι ή οι πιο σοφοί. Υπάρχουν μοντέλα διακυβέρνησης και πρακτικές εξουσίας που βασίζονται στην τάδε ή στην δείνα κατανομή των θέσεων και των ικανοτήτων. [...] Αν όμως η εξουσία των πρεσβυτέρων πρέπει να είναι κάτι περισσότερο από μια γεροντοκρατία και η εξουσία των πλουσίων κάτι περισσότερο από μια πλουτοκρατία, αν οι αδαείς οφείλουν να κατανοούν ότι πρέπει να υπακούουν στις εντολές των επιστημόνων, τότε η εξουσία τους πρέπει να εδράζεται σε έναν συμπληρωματικό τίτλο, στην εξουσία εκείνων οι οποίοι δεν έχουν καμία ιδιότητα που να τους προδιαθέτει να κυβερνούν παρά να κυβερνώνται. Πρέπει να καταστεί μια εξουσία πολιτική. [...] Η εξουσία των αρίστων μόνο από την εξουσία των ίσων μπορεί τελικώς να νομιμοποιηθεί. [...] Άπαξ και η υπακοή οφείλει να περάσει από μια αρχή νομιμοποίησης, άπαξ και πρέπει να υπάρχουν νόμοι οι οποίοι επιβάλλονται ως νόμοι και θεσμοί που

¹² Όπως το θέτει ο Jan Zielonka, με αφορμή τον COVID19, «οι ειδικοί της ιατρικής δεν συγκροτούν ένα ενιαίο μέτωπο» (Zielonka, Jan, 'Who Should Be in Charge: Doctors or Politicians?', *Open Democracy*, 2020, <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/who-should-be-charge-doctors-or-politicians/>)

ενσαρκώνουν το κοινό στοιχείο της κοινότητας, η διοίκηση πρέπει να υποθέτει μια ισότητα ανάμεσα σε αυτόν που διοικεί και σε αυτόν που διοικείται. [...] Δεν υπάρχει υπηρεσία που να εκτελείται, γνώση που να μεταδίδεται, αυθεντία που να εγκαθιδρύεται, δίχως ο κύριος να πρέπει, έστω και λίγο, να μιλήσει «ως ίσος προς ίσον» με εκείνον τον οποίον διατάσσει ή διδάσκει. Η κοινωνία της ανισότητας μόνο χάρις σε ένα πλήθος σχέσεων ισότητας μπορεί να λειτουργήσει. Το δημοκρατικό σκάνδαλο έρχεται να φανερώσει αυτήν ακριβώς την αλληλοδιαπλοκή της ισότητας με την ανισότητα, για να την καταστήσει το ίδιο το θεμέλιο της κοινής εξουσίας.¹³

Μάλλον, έχουμε να κάνουμε με μια συναίνεση σε μία πολιτική που (1) αναγνωρίζει έμμεσα τα όρια του ελέγχου που ασκεί στην πραγματικότητα (στην παρούσα φάση κάθε φαντασίωση απόλυτου ελέγχου δεν αποτελεί παρά αυτοκαταστροφική φαντασίωση), (2) επιζητά τη συμμόρφωση σε μία προσωρινή βάση, (3) έχει ήδη αποδεχτεί πολιτικές που συνιστούν στροφή 180 μοιρών σε σχέση με την προγενέστερη στάση της κυβέρνησης σε σχέση με το σύστημα υγείας, το δημόσιο, κ.λπ.¹⁴ Υπό την έννοια αυτή, η πυγμή της κυβέρνησης, που συχνά-πυκνά πάλι δοξολογείται, εξαρτάται και πάλι από μια κάποια αποδοχή αδυναμίας. Πρόκειται για μια *εύθραυστη* ηγεμονία, όπως έδειξε, εξάλλου, η πρόσφατη απόσυρση της τηλεκατάρτισης που είχε επιλεγεί ως διαδικασία για την παροχή έκτακτου βοηθήματος προς τους επιστημονικούς κλάδους. Η ηγεμονία αυτή γνωρίζει πως στο (αβέβαιο) άμεσο μέλλον θα δοκιμαστεί ακόμα περισσότερο – ακόμα και στο υγειονομικό επίπεδο όλα μπορούν να ανατραπούν ανά πάσα στιγμή, ενώ στο οικονομικό και το κοινωνικο-πολιτικό, τα πράγματα δεν θα είναι καθόλου ευκολότερα. Για μια ηγεμονία που δεν θα κριθεί, μεσοπρόθεσμα, μόνο στη βάση μιας φαντασμαγορίας υγειονομικής «αποτελεσματικότητας», αλλά στη βάση της

¹³ Rancière, Jacques, *Το μίσος για τη δημοκρατία*, Αθήνα: Πεδίο, 2009, σελ. 73-6. Η αλληλοδιαπλοκή αυτή, βεβαίως, δεν αναιρεί την ύπαρξη αντίρροπων δυναμικών ανισότητας και αρχομανίας, ούτε υποβαθμίζει τις ποικίλες δυσκολίες που αντιμετωπίζει κάθε εξισωτικό πρόταγμα, τόσο από εξωτερικά εμπόδια όσο και εκ των έδων.

¹⁴ Αν συγκρίνει κανείς την προγενέστερη απαξίωση του ΕΣΥ, των δημόσιων νοσοκομείων και της αξίας του «δημόσιου» γενικά, με την σημερινή οικειοποίησή τους από τον κυβερνητικό λόγο, αναρωτιέται πραγματικά κανείς ποια υπήρξε η μεγαλύτερη στροφή της παρούσας κυβέρνησης: η αλλαγή στάσης απέναντι στη συμφωνία των Πρεσπών ή τούτη η πιο πρόσφατη εξέλιξη;

κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισοκατανομής των βαρών και της δυνατότητας των όποιων νέων πολιτικών και μέτρων που θα ακολουθήσουν να αποκαταστήσουν μια πολυπόθητη «κανονικότητα» στο πλαίσιο ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου. Θα πρόκειται, ασφαλώς για μια νέα, εναλλακτική κανονικότητα, δημοκρατική, προνοιακή και εξισωτική. Γιατί οποιαδήποτε άλλη, δύσκολα θα μπορέσει να νομιμοποιηθεί – έστω και αν φτιασιδωθεί επικοινωνιακά:

Όσο η αδικία μεγαλώνει, τόσο η εμπιστοσύνη μειώνεται. Αν εξατμιστεί, τότε η υπακοή παύει να είναι καθήκον. [...] Όταν περιορίζεται η ελευθερία, όπως σήμερα, ο μόνος τρόπος για να αντέξει το δημοκρατικό-φιλελεύθερο κράτος είναι να αυξάνει η ισότητα. Παλιά συνταγή της Γαλλικής Επανάστασης... Διότι, κακά τα ψέματα, τα ατομικά δικαιώματα στη συνθήκη αυτή θα παραβιαστούν. Η πεμπουσία της έκτακτης ανάγκης είναι η παραβίαση των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων. Το επίδικο, όμως, πέραν των δικαιωμάτων αυτών καθαυτά, αφορά το αίτημα του δημοκρατικού αυτοκαθορισμού της κοινότητας. Δηλαδή, τα μέτρα δεν τα παίρνει μια κυβέρνηση μόνο στο όνομα της αντιμετώπισης της υγειονομικής απειλής. Τα παίρνει στο όνομα ενός λαού. Μιας πολιτικής κοινότητας που της έχει εναποθέσει αυτή την κυριαρχική αρμοδιότητα. Αυτό είναι λαϊκή κυριαρχία. Δηλαδή, τα μέτρα δεν μας επιβάλλονται από μια εξωγενή δύναμη αλλά δι' αντιπροσώπου μάς ανήκουν. Επί της αρχής, λοιπόν, τα μέτρα είναι δικά μας. Για να μην καταλήξει, ωστόσο, πλασματική η ιδιοκτησία στα μέτρα αυτά, θα πρέπει η κυβέρνηση να λειτουργεί με τέτοιο τρόπο ώστε, έστω και σε αυτή την οριακή στιγμή, να γίνεται ευλαβώς σεβαστό αυτό το αίτημα – όχι ατομικής ελευθερίας ούτε ατομικής ευθύνης (όπως κακώς ακούγεται) αλλά της συλλογικής αλληλεγγύης.¹⁵

¹⁵ Χριστόπουλος, Δημήτρης, «Υπακοή: Η εύθραυστη στιγμή της υγειονομικής κρίσης», *Lifo*, 5 Απριλίου 2020, <https://www.lifo.gr/articles/opinions/276878/ypakoi-i-eythraysti-stigmi-tis-ygeionomikis-krisis>

Νομίζω ότι, αν ισχύουν, έστω και στο ελάχιστο, τα παραπάνω, τότε θα αποτελούσε σοβαρή παρερμηνεία της κατάστασης να πιστέψει κανείς ότι η εξουσία που έχει εγκαθιδρυθεί και ασκείται με τους επώδυνους αυτούς όρους, είναι απροϋπόθετη, απόλυτη και αέναη – αυτό ισχύει τόσο για όσους προπαγανδιστές της «πεφωτισμένης δεσποτείας» θα καλωσόριζαν μια τέτοια εξέλιξη, όσο και για εκείνους που την τρέμουν. Οποιαδήποτε έπαρση επιστημονική, οποιαδήποτε «δικτατορία των ειδικών», αλλά και κάθε κατάχρηση εξουσίας, θα ξυπνήσει, αργά ή γρήγορα, άλλα αντανάκλαστικά. Υποκρύπτει, δε, την ανακατάληψη μίας θεολογικής θέσης απόλυτου εγγυητή για τον επιστήμονα – που, τελικά, συμφέρον του είναι να αποκρούσει τον ναρκισσισμό του παντοδύναμου «ειδικού». Υποκρύπτει δε για τον πολιτικό (εν προκειμένω την κυβέρνηση) μία πολιτική θεολογία αριστοκρατικού τύπου που θα βάλει τη δημοκρατία – και τους ίδιους τους κυβερνώντες – σε μπελάδες. Ας μην παρερμηνευθεί, λοιπόν, η συμμόρφωση στα μέτρα: δεν σηματοδοτεί την προτίμηση των πολιτών στο όποιο εκκολαπτόμενο μετα-δημοκρατικό πολίτευμα. Εκτός αυτού, μπορεί να οδηγήσει σε μελλοντικά παρατράγουδα και επιπλοκές, καθώς είμαστε μόνον στο λεγόμενο «τέλος της αρχής» της περιπέτειας του κορονοϊού και πολλές αβεβαιότητες παραμένουν – αβεβαιότητες που είναι αναμενόμενο να δοκιμάσουν τη συμβιωτική σχέση επιστήμης και πολιτικής. Η συνθήκη της «διακινδύνευσης» ωφελεί αρχικά, αλλά μπορεί δυνητικά να υπονομεύσει την εκάστοτε εξουσιαστική δομή, ακόμα και με το παραμικρό στραβοπάτημα. Και τότε, οι όποιες θριαμβολογίες και οι ακραίες πολεμικές μεταφορές είναι πιθανό να γυρίσουν μπούμερανγκ για όσους τις επιστρατεύουν – θέτουν τον πήχυ πολύ ψηλά με μια αφορμή που είναι ιδιαίτερα απρόβλεπτη και αντιστέκεται σε οποιαδήποτε προσδοκία απόλυτου ελέγχου.

Βεβαίως, δεν υπάρχει αμφιβολία πως θα επιχειρηθεί η νοηματοδότηση της κρίσης και της αντίδρασής μας σε αυτήν – στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς – με όρους σαφώς πολιτικούς, σε μια προσπάθεια να λειτουργήσει ιδεολογικά στην κατεύθυνση ενίσχυσης και νομιμοποίησης της τάδε ή της δείνα πολιτικής κατεύθυνσης. Εδώ ακριβώς θα παιχτεί το παιχνίδι για την επόμενη μέρα. Και η τράπουλα έχει ήδη αρχίσει να μοιράζεται με τρόπους που υποδηλώνουν την επαναφορά παρωχημένων νοητικών σχημάτων του χθες, με σκοπό την περιθωριοποίηση κάθε προοδευτικής, εξισωτικής δυναμικής. Δεν θα αναφερθώ στα αμιγώς οικονομικά, εργασιακά κ.λπ. διακυβεύματα που αναμφίβολα θα αποτελέσουν την πρώτη ύλη κρίσιμων συζητήσεων και αγώνων την επόμενη μέρα.

Θα επικεντρώσω την προσοχή μου στο επίπεδο του πολιτικού λόγου, των διαφόρων ρεπερτορίων που επιστρατεύονται για να νοηματοδοτήσουν την σύμπλευση επιστήμης και πολιτικής και την κοινωνικο-οικονομική πορεία στο πλαίσιο της νέας κρίσης. Ας δούμε ένα σύντομο, αλλά διδακτικό, παράδειγμα.

5. Αντιλαϊκισμός: Ένας διαρκής κίνδυνος για τη δημοκρατία

Προφανώς η υπεράσπιση και εμβάθυνση της δημοκρατίας είναι κρίσιμο επίδικο για την επόμενη μέρα. Ο συστημικός λόγος (είτε πρόκειται για το αμιγώς πολιτικό πεδίο είτε για τη σφαίρα της δημοσιότητας, τα ΜΜΕ κ.λπ.) έχει προ πολλού, φυσικά, συνδέσει κάθε λαϊκή-δημοκρατική διεκδίκηση και κάθε λελογισμένη κριτική στο μεταδημοκρατικό σύστημα που όλο και περισσότερο επεκτείνεται τις τελευταίες δεκαετίες – διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα – με την καταγγελία του επάρατου «λαϊκισμού». Η έννοια αυτή – με την ενδιαφέρουσα αλλά απωθημένη ιστορία και την μεγάλη διακύμανση στις διεθνείς χρήσεις της¹⁶ – επιστρατεύεται ως «μπαμπούλας», ως «σκιάχτρο» για να δαιμονοποιηθεί και να φιμωθεί κάθε κριτική στην εκθετικά αυξανόμενη ανισότητα και στην νόθευση κάθε δημοκρατικής θεσμικής δυναμικής:¹⁷

Λαϊκισμός είναι το βολικό όνομα στο οποίο υποκρύπτεται η οξυμμένη αντίφαση ανάμεσα στη λαϊκή νομιμότητα και στην επιστημονική νομιμότητα, η δυσκολία της κυβέρνησης της επιστήμης να αποδεχτεί τις εκφάνσεις της δημοκρατίας, ακόμη και της μεικτής μορφής του αντιπροσωπευτικού συστήματος. Το όνομα τούτο συγκαλύπτει και συνάμα αποκαλύπτει τη μεγάλη

¹⁶ Βλ., για μια ευσύνοπτη εισαγωγή, Σταυρακάκης, Γιάννης, *Λαϊκισμός: Μύθοι, στερεότυπα και αναπροσανατολισμοί*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου, 2019.

¹⁷ Ειδικά για τον αντιλαϊκισμό και το γιατί αφορά ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, βλ. Σταυρακάκης, Γιάννης, «Αντιλαϊκισμός: Ένας κίνδυνος για τη δημοκρατία», *Ενθέματα, Αυγή*, 27 Μαΐου 2018, <http://www.avgi.gr/article/10811/8929702/anti-laikismos-enas-kindynos-gia-te-demokratia> και Frank, Thomas, 'How the Anti- Populists Stopped Bernie Sanders: The Pessimistic Style in American Politics', *Harper's Magazine*, Μάιος 2020, <https://harpers.org/archive/2020/05/how-the-anti-populists-stopped-bernie-sanders/>

ευχή της ολιγαρχίας: να κυβερνήσει δίχως λαό, ήτοι δίχως
διαίρεση του λαού· να κυβερνήσει δίχως πολιτική.¹⁸

Πώς θα μπορούσε να λείψει και σήμερα, στην ανάλυση των διακυβευμάτων του κορονοϊού, η αναφορά στην έννοια-κλειδί τούτου του συστημικού, ολιγαρχικού λόγου; Αντιθέτως, πυκνώνουν, εσχάτως, οι αναφορές στον «κακό» λαϊκισμό. Ο «ψεκασμένος» λαϊκισμός προβάλλεται ως η αιτία που κάποιες χώρες απέτυχαν να αντιμετωπίσουν την πανδημία (γι' αυτό και αναπτύσσεται, μάλιστα, το επιχείρημα ότι ο κορονοϊός θα σαρώσει οριστικά τον λαϊκισμό) – ενώ ο «σοβαρός» φιλελευθερισμός θεωρείται πως εγγυάται τη μόνη αποτελεσματική αντιμετώπιση.¹⁹ Ο κακός λαϊκισμός υπονομεύει την αριστεία και καλλιεργεί την καχυποψία απέναντι στην επιστήμη, ενώ ο καλός φιλελευθερισμός δοξάζει την αριστεία και υπακούει τυφλά στις εντολές των «ειδικών», σήμερα των ιατρών-τεχνοκρατών, όπως ακριβώς υπάκουε στις πολύτιμες συμβουλές των υποτιθέμενων ουδέτερων οικονομολόγων και τραπεζιτών στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης. Η πολιτική – και η σχέση επιστήμης/πολιτικής – αποπολιτικοποιείται και μυθοποιείται, όπως θα μας έλεγε ο Barthes, καμουφλάρεται σε φυσική νομοτέλεια για την οποία δεν νοείται κανένας αντίλογος, καμία διερώτηση.²⁰ Ωστόσο, (α) δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι όσοι καταγγέλλονται ως «λαϊκιστές» εμπίπτουν τελικά σε αυτήν την κατηγορία, (β) δεν προκύπτει από πουθενά ότι ακολουθούν μια κοινή πορεία στο θέμα του κορονοϊού (όπως δεν ακολουθούν την ίδια πορεία όλες οι φιλελεύθερες κυβερνήσεις), και (γ) πολλοί από αυτούς υιοθέτησαν έναν «χυδαίο επιστημονισμό», δηλαδή την ίδια απλοϊκή, ελιτίστικη πεποίθηση ότι «η επιστήμη και μόνο μπορεί να τακτοποιήσει όλα τα σημαντικά ζητήματα» που συμμερίζονται πολλοί υποτιθέμενοι φιλελεύθεροι.²¹

Φυσικά, με αυτήν την έννοια, η εξουσία (είτε «φιλελεύθερη» είτε «λαϊκιστική» είτε οτιδήποτε άλλο) έχει συνήθως ανάγκη από μια «επιστήμη» απόλυτα βέβαιη και

¹⁸ Rancière, Jacques, ό.π. σελ. 113.

¹⁹ Το γεγονός ότι ακόμα και ορθόδοξοι φιλελεύθεροι μελετητές απορρίπτουν μονοσήμαντες και αστήρικτες ερμηνείες αυτού του τύπου δεν φαίνεται να ανησυχεί τους φανατικούς θιασώτες του εγχώριου αντιλαϊκισμού. Βλ., σχετικά, Mudde, Cas, 'Will the coronavirus 'kill populism'? Don't count on it', *The Guardian*, 27 Μαρτίου 2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/27/coronavirus-populism-trump-politics-response>

²⁰ Βλ. Barthes, Roland, *Μυθολογίες*, Αθήνα: Ράππας, 1979.

²¹ Papazoglou, Alexis, 'Faux Scientism and the UK's Tackling of Coronavirus', *The Philosopher*, 2020, <https://www.thephilosopher1923.org/papazoglou>

μονοφωνική, από έναν παραπλανητικό αντικειμενισμό, στον οποίον αναγνωρίζεται «αυτονόητη» προτεραιότητα μόνον όσο ανταποκρίνεται – συνήθως αντανάκλαστικά και ασυνείδητα – στις ποικίλες ανάγκες της εξουσίας (ανάγκες «διοικητικής μέριμνας» και ανάγκες ιδεολογικής νομιμοποίησης). Ωστόσο, ο ίδιος ο περιορισμός της επιστημονικής δραστηριότητας, που την καθιστά ευάλωτη στο επιστημονικό λάθος και την συναρτά επιπροσθέτως με την κάθε εξουσία, είναι και εκείνο που την διασώζει. Η επιστήμη δεν είναι αξιολογικά ουδέτερη: «αντανάκλα τις αξίες τόσο των επιμέρους επιστημόνων όσο και της κοινωνίας εν συνόλω».²² Αρχικά, η παραδοχή αυτή μοιάζει να πλήττει την αξιοπιστία της επιστήμης – μαζί και κάθε εξουσίας που την επικαλείται. Μόνον όταν οι κοινωνικές αυτές αξίες και οι διαφορετικές οπτικές εν γένει, όσο και αν περιορίζεται συχνά η δυνατότητα άρθρωσης και επικοινωνήσής τους παντοιοτρόπως, διατηρούν την πολλαπλότητά τους – όπως και τα δεδομένα της έρευνας είναι πολλαπλά και συχνά αντιφατικά – μπορεί η επιστήμη να διασωθεί. Η ίδια η επιστήμη μόνον ως πληθυντική και κατεξοχήν αυτο-κριτική δραστηριότητα μπορεί να εδραιώσει την αξιοπιστία της. Εδώ συναντά τον αναγκαίο ριζικό, δημοκρατικό πλουραλισμό.

Εδώ ακριβώς εντοπίζεται και ο μεγαλύτερος κίνδυνος σε σχέση με τη συζήτηση περί λαϊκισμού. Είχαμε ακούσει ότι ο κακός «λαϊκισμός» είναι εχθρός της δημοκρατίας (υπονοείται, βέβαια, η ελιτίστικη δημοκρατία των «ειδικών»). Τώρα μαθαίνουμε ότι απειλεί ευθέως και την ίδια τη ζωή. Προμήνυμα καταστολής οποιασδήποτε δημοκρατικής διεκδίκησης στο όνομα της υγείας και της βιοπολιτικής; Προανάκρουσμα ακραίας ολιγαρχικής μετάλλαξης της μεταδημοκρατίας μας; Μόνο το μέλλον θα δείξει...

Αν, πάντως, συμβεί κάτι τέτοιο, ο ακραία πεσιμιστής Agamben θα αποδειχθεί, παραδόξως,²³ σε κάποιο βαθμό προφητικός. Γιατί, όπως ορθώς επισημαίνει ο Marco D'Erramo, «ο Agamben είναι συγχρόνως σωστός και λάθος». Είχε άδικο να

²² Papazoglou, Alexis, ό.π.

²³ Αυτός ο σκοτεινός πεσιμισμός ήταν, εξ αρχής, η βασική αστοχία του σχήματος του Agamben: «μήπως η αναμφίβολα μεγαλειώδης και εντυπωσιακή σύνθεση που μας παρουσιάζει ο Ιταλός φιλόσοφος, σύνθεση που εντοπίζει την απαρχή της βιο-κυριαρχίας στη φιγούρα του homo sacer εντός του ρωμαϊκού δικαίου και παρακολουθεί την αναπόδραστη επέκταση και εδραίωσή της μέχρι τις μέρες μας (το ίδιο ισχύει και με την αφήγησή του σχετικά με την εξέλιξη της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης) τελικά εδράζεται σε μια οιονεί φιλοσοφία της ιστορίας που δεν μπορεί να γίνεται άκριτα αποδεκτή; [...] το [γραμμικό, μάλλον εσχατολογικό] σχήμα του Agamben φαίνεται πως αδυνατεί να λάβει υπόψη του την ενδεχομενικότητα των κοινωνικών και πολιτικών αγώνων», την αμφιροπία της ανθρώπινης εμπειρίας (Σταυρακάκης, Γιάννης, «Επίμετρο», στο Agamben, Giorgio, *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Αθήνα: Scripta, 2005, σελ. 299, 301).

αμφισβητήσει τόσο πρώιμα τους κινδύνους από την πανδημία. Είχε όμως δίκιο στο βαθμό που επισημαίνει ότι «οι κυβερνήτες μας θα χρησιμοποιήσουν κάθε ευκαιρία για να εδραιώσουν την εξουσία τους, ειδικά σε περιόδους κρίσης».²⁴ Όταν βγούμε από το γιγαντιαίο αυτό de facto πείραμα κοινωνικής πειθάρχησης θα ξέρουμε την απάντηση.²⁵ Σε κάθε περίπτωση, ας ελπίσουμε ότι η δράση μας και η εγρήγορσή μας θα την επηρεάσει.

²⁴ D'Erramo, Marco, 'The Philosopher's Epidemic', *New Left Review*, 122, Απρίλιος-Μάιος 2020, <https://newleftreview.org/issues/II122/articles/marco-d-eramo-the-philosopher-s-epidemic>

²⁵ Αν δυσκολευτήκαμε ήδη από τα μέτρα εγκλεισμού, ας έχουμε υπόψη ότι η έξοδος από τον εγκλεισμό και η συνέχεια εν γένει προμηνύονται ακόμα πιο δύσκολες, καθώς θέτουν πολλαπλές προκλήσεις τόσο στο αμιγώς υγειονομικό όσο και σε άλλα επίπεδα: οικονομία, εργασία, ψυχοκοινωνικές (οικογενειακές, διάφυλες και διαγενεακές) σχέσεις, πολιτική, ιδεολογία, κ.λπ.